

ВІДГУК

офіційного опонента
 доктора філологічних наук, професора
 Степанової Ганни Аркадіївни
 на дисертацію Полякової Євгенії Олегівни
 «Поетика малої прози М. Кузміна»,
 подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 035 – Філологія

В історії світової літератури є чимало постатей, на долю яких випали і слава, і забуття як читачів, так і дослідників. Про таких часто кажуть, що вони випередили свій час або народилися завчасно. Для дослідників, а іноді і читачів час в даному випадку – це та дистанція, що забезпечує можливість того «надмірного бачення» («избыточного видения», за М. Бахтіним), що дозволяє об'єктивно і неупереджено визначити місце колись забутої творчої спадщини у літературному процесі.

До таких постатей належить М. Кузмін – поет, прозаїк, драматург, критик, композитор, перекладач, – кого сучасники вважали одним із найбільш яскравих феноменів російської культури Срібного століття і називали творцем доби. Але вже тоді безперечне визнання таланту супроводжувалося визнанням його неординарності, неспівзвучної бурхливому періоду *fin de siècle*. Сучасні дослідники вважають, що згасанню інтересу до набуtku М. Кузміна сприяла складність його творів, що полягала у розмаїтті тем і мотивів, унеможливорюючи однозначну оцінку і спроби підвести його творчість під єдиний естетичний канон.

1990-ті роки стали часом повернення із забуття творчості багатьох письменників, чиї імена відкривалися заново, як заново відкривалася і Срібна доба. Публікації творів М. Кузміна, здійснені у 1990-ті, повернули інтерес до його творчості – читацький і дослідницький. Творчість письменника в контексті літератури Срібної доби досліджується у наукових розвідках

М. Богомоллова, О. Тимофєєва, О. Лекманова, Р. Тименчика, Г. Морева та ін., що в свою чергу спонукало до дослідження його творчості молодих науковців у спробах його ґрунтовного осмислення в дисертаційних працях. Проте таке «раптове» виникнення інтересу науковців при відсутності тривалої історії вивчення певної проблеми неминуче призводить до того, що стан її дослідженості характеризується наявністю лакун, прогалин, які можуть бути заповнені тільки згодом. Сьогодні маємо констатувати, що попри розмаїття наукових праць у сучасному літературознавстві не існує комплексних досліджень творчості М. Кузміна, наявні тільки поодинокі розвідки, присвячені окремим поетичним циклам. Проза ж письменника належить до найменш дослідженої частини його творчого спадку і досі залишається «падчеркою», як свого часу зазначив В. Марков. Маємо констатувати і те, що дослідження естетики сучасних літературних творів може бути суттєво доповнене осмисленням прози М. Кузміна, що містить витoki естетики постмодерної доби.

Це свідчить про назрілу необхідність дослідження проблем прозової спадщини М. Кузміна. Тому звернення до них Євгенії Олегівни Полякової є своєчасним, а тема дисертації – безперечно актуальною як з точки зору розв’язання проблемних питань теорії жанру, так і з боку формування відповідного такому завданню методологічного інструментарію. Саме це майстерно продемонстровано в представленій дисертації, гідний науковий рівень якої відзначимо одразу ж. Не викликає сумнівів і наукова новизна набутку Є.О. Полякової, що заявлена вже в меті роботи і полягає передусім у вдалій спробі *комплексного, системного* дослідження поетики малої прози М. Кузміна, у запропонованій її жанрової типології, у вмотивованості значення малої прози письменника в літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. та обґрунтування її поетики як передпостмодерністської.

Меті роботи цілком відповідає методологія дослідження. В ній імпонує саме те, що авторка обрала комплексну методологію, поєднуючи класичні (методика цілісного аналізу літературного твору, метод мотивного аналізу,

порівняльно-типологічний та описово-аналітичний підходи, до яких ми б додали герменевтичний, історико-літературний та генологічний, застосовані в дисертації) та новітні літературознавчі методики та методології (інтертекстуальний та інтермедіальний підходи). В цій єдності відчувається зв'язок з науковою традицією, розуміння власного наукового доробку як розвитку цієї традиції у нових методологічних вимірах.

Робота Є.О. Полякової логічно структурована. Кожний з чотирьох розділів орієнтований на осмислення певного ряду проблем, проте всі вони підпорядковані єдиній ідеї дослідження. Серед них актуальні питання дослідження творчості М. Кузміна; визначення методики аналізу поетики малої прози М. Кузміна; поетика стилізованих новел письменника; особливості поетики казок М. Кузміна; проблеми белетристики М. Кузміна: між «високою» та масовою літературою; обґрунтування типології малої прози письменника. Опанування цих питань передбачає здатність до теоретичних узагальнень і конкретизувань, до виявлення найактуальніших аспектів дослідження, логічного формулювання висновків, що відмінно демонструє дисертантка.

У першому розділі дисертації *«Історія та актуальні питання вивчення творчості М. Кузміна»* визначаються основні напрями та методологічна стратегія дослідження. Відштовхуючись від відомих теоретичних концепцій, авторка переконливо доводить необхідність комплексного дослідження поетики малої прози М. Кузміна на основі методики цілісного аналізу творів письменника.

Привертає увагу значний масив вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, опрацьованих та систематизованих дисертанткою, і те, як вона органічно поєднує, синтезує вітчизняні та зарубіжні наукові розвідки в галузі естетики малої прози та творчості М. Кузміна зокрема. Ґрунтовна робота, здійснена авторкою в цьому напрямку, відкриває для українських науковців розмаїття наукових праць в галузі кузмінознавства, уможливорює подальший дослідницький пошук в напрямку заявленої проблеми. Власна концепція, яку

створює Є.О. Полякова, спираючись на відомі доробки, засвідчує процес взаємодії різних літературознавчих шкіл. Аналіз наукових розвідок приваблює власними міркуваннями авторки щодо поетологічних домінант малої прози М. Кузміна. Дисертантка ніби вплітає ідеї та новації Кузміна у загальний контекст культурної свідомості Срібної доби, в якому оприявлений зв'язок ідей літератури, мистецтва, культури, філософії, що демонструє нерозривний зв'язок гуманітарної думки та мистецтва в естетиці Срібної доби.

Розглядаючи творчість М. Кузміна в контексті естетики Срібної доби, Є.О. Полякова серед домінантних рис поетики малої прози письменника визначає широкий спектр стилізацій, в яких втілені ознаки мистецтва античності, середньовіччя та Відродження, сентименталізму та романтизму; інтертекстуальність у всіх відомих її різновидах; інтермедіальність як специфічна форма діалогу культур і мистецтв; парадокс та феномен художнього абсурду у формах алогізму, гротеску, антиномії тощо; яскраво виражені іронію та гру з читачем. Ретельно аналізуючи останні, дисертантка обґрунтовує їх як чинники передпостмодернізму, що народжувалися в естетиці творів письменника Срібної доби. І те, як органічно і переконливо вдалося дисертантці вплести творчість М. Кузміна в естетичну канву не тільки Срібного століття, але й сучасної літератури (в частині впливу новацій Кузміна на розвиток постмодернізму), приємно вражає і свідчить про досить високий рівень її філологічної та загальногуманітарної підготовки.

На особливу увагу заслуговує запропонована Є.О. Поляковою жанрова типологія творів малої прози М. Кузміна, яку дисертантка цілком доречно вмотивовує трансформацією жанрової системи в російській літературі межі XIX-XX століть, визначаючи водночас специфіку цього процесу в творчості М. Кузміна. Згідно з цим в дисертації виділяються та обґрунтовуються чотири основних типи новел: *стилізовані* («Тень Филлиды», «Мачеха из Скарперии», «Пример ближним», «Девственный Виктор. Византийский рассказ», «Невеста. Римский рассказ» та ін.); *літературні новелістичні казки* («Принц

Желание», «Золотое платье», «Высокое окно» та інші твори циклу); *новели «із сучасного життя» з властивостями белетристичної літератури* («Платоническая Шарлотта», «Родственный визит», «Балетное либретто» та ін.), *фрагментовані новели* («Подземные ручьи», «Голубое ничто», «Пять разговоров и один случай») і *цикл мініатюр* «Печка в бане (кафельные пейзажи)». Теоретизування дисертантки з цього приводу цікаві, цілком логічні і заслуговують цілковитого схвалення.

Теоретико-методологічні положення, глибоко осмислені у першому розділі, знаходять свою реалізацію в ґрунтовному аналізі творів М. Кузміна, представленому у подальших розділах роботи. У другому розділі *«Поетика стилізованих новел М. Кузміна»* дисертантка зосереджується на визначенні характерних особливостей стилю античної епохи, епох середньовіччя та Відродження, сентименталізму й романтизму. Вибір матеріалу цілком обумовлений загальною логікою і метою дослідження. Об'єктом аналізу тут стають новели «Тень Филлиды», «Рассказ о Ксанфе, поваре царя Александра, и жене его Калле», «Флор и разбойник», «Невеста. Римский рассказ» (стилізація під античну літературу та прозу романтизму) (підрозділ 2.1.); новели «Пример ближним», «Два чуда», «Девственный Виктор. Византийский рассказ» (стилізація під середньовічну прозу) (підрозділ 2.2.); новели «Мачеха из Скарперии», «Хорошая подготовка» (стилізація під новелу доби Відродження) (підрозділ 2.3.) і новели «Из записок Тивуртия Пенцля», «Из писем девицы Клары Вальмон к Розалии Тютель Майер» (стилізація під прозу сентименталізму) (підрозділ 1.4.). Визначаючи типологічні риси стилізації у творах М. Кузміна (невеличкий обсяг, лаконічність викладення, несподівані повороти сюжету (пуанти), непередбачуваний фінал – с. 52), Є.О. Полякова детально аналізує їх художнє втілення у формальних компонентах поетики новел, серед яких акцентує увагу на мотивах рокового кохання, гріхопадіння, богозалишеності, містицизму тощо, своєрідності оповіді та часопросторової моделі прийомів «передпостмодернізму» (інтертекстуальність, цитація, іронія, гра з читачем, дописування відомих

текстів, інтермедіальність тощо). В аналізі приваблює увага дисертантки до художнього слова творів та предметної деталізації – Є.О. Полякова переконлива в тому, що важливу роль в осмисленні специфіки стилізації відіграють поетика імені, прийоми інверсії та контрасту, художні деталі, в яких втілюються риси античної, середньовічної, ренесансної, сентименталістської та романтичної культур (буколічний пейзаж, риси елегійної лірики, деталі побуту, біблійний інтертекст, колористичні образи, екфрастичні описи тощо). Авторка цікаво розкриває символічний зміст деталей, яскраво демонструючи, як в них виکارбовуються домінантні риси поетики новел і взаємопроникненість різних культурних кодів. Тут приваблює саме те, що авторка поєднує стилістичну імітацію літературних прийомів і культурних рис минулих епох з естетичними кодами символізму та постсимволізму – античний мотив непереборності долі і символістській мотив богозалишеності людини, поетику тілесності в античній, романтичній, середньовічній та символістській культурах тощо. І безперечно погоджуємося з Є.О. Поляковою в тому, що завдяки цьому поєднанню «новела при всьому її лаконізмі набувала високого ступеня синтетизму й багатозначності, яка допускає множинність інтерпретацій. Така складна художня структура знаменувала наступний етап у розвитку поетики – поетики постсимволізму й “предпостмодерністського комплексу”» (с. 60).

Другий розділ дисертації *«Поетика казок М. Кузміна»* присвячений дослідженню трансформації жанрового канону казки у постсимволістському та передпостмодерністському вимірах. Як об’єкт дослідження авторкою обрано дев’ять казок – *«Принц Желание»*, *«Рыцарские правила»*, *«Шесть невест короля Жильберта»*, *«Дочь генуэзского купца»*, *«Золотое платье»* (підрозділ 3.1.) та *«Где все равны»*, *«О совестливом лапландце и патриотическом зеркале»*, *«Высокое окно»*, *«Послушный подпасок»* (підрозділ 3.2.).

Тут приваблює те, як, застосовуючи методологію системного аналізу, дисертантка досліджує казки М. Кузміна як єдиний цикл, обґрунтовуючи

поетологічні та естетичні принципи циклізації творів, виокремлюючи як об'єднуючі чинники тип проблематики, категорію жанру, форму і стиль оповіді. В дисертації доведено умовність авторського жанрового визначення творів як «казки». Авторка доходить висновку, про трансформацію жанрового канону літературної казки в творчості М. Кузміна, визначаючи в казковій оповіді риси стилізованої новели, анекдоту, легенди, притчі, лицарського роману тощо. Жанрова еkleктика, притаманна постмодерністській естетиці, доповнюється аналізом еkleктики культурної – в текстах казок ретельно проаналізовано ознаки європейської і російської християнської культур, німецької середньовічної культури тощо, які під пером письменника складаються в узагальнений образ культури як єдиний простір, в якому розгортається дія. Причиною порушення жанрового казкового канону Є.О. Полякова справедливо вбачає вплив естетики постсимволізму, авангарду, що оприявлена у формах гротеску, іронії, інтертекстуальності / автоінтертекстуальності, яскраво вираженого естетизму, легкого еротизму, поетики абсурду. Водночас дисертанткою простежений і глибоко осмислений притаманний казкам М. Кузміна синтез модерних тенденцій і традицій фольклорного жанру (серед яких наголошується на особливостях хронотопу, композиції, сюжетних схем, оповідних формул), що Є.О. Полякова також розглядає як циклоутворюючий чинник. Міркування дисертантки з цього приводу цілком логічні і не викликають заперечень.

Привертає увагу порівняльно-типологічний вимір, якому підпорядковане дослідження казок. Осмислення проявів інтертекстуальності розгортається дисертанткою в компаративний аналіз творів М. Кузміна і А. Прево («Манон Леско»), О. Уайльда («Рибалка і його Душа»), Х.К. Андерсена («Снігова Королева») тощо, що дозволяє розглядати твори письменника в контексті світового літературного канону. Безліч виявів літературного і культурного інтертекстів, спостережених і проаналізованих Є.О. Поляковою (О. Пушкін, Р. Вагнер, О. Уайльд, А. Бєлий, О. Блок, Л. Толстой, А. Прево, М. Салтиков-Шчєдрін, Х.К. Андерсен, Є. Сірін,

I. Северянін тощо), приємно вражає і свідчить про досить високий рівень її літературознавчої та загальногуманітарної підготовки.

Міркуванням про специфіку белетристичних творів М. Кузміна присвячений четвертий розділ дисертації *«Белетристика М. Кузміна: між «високою» і масовою літературою»*, в якому представлена типологія жанрів белетристичної прози письменника. Серед них Є.О. Полякова визначає новели «з сучасного життя» («Решение Анны Мейер», «Платоническая Шарлотта», «Родственный визит», «Те же глаза», «Балетное либретто» – підрозділ 4.1.); «Военные рассказы» («Ангел северных врат», «Третий вторник» – підрозділ 4.2.); фрагментарну прозу та мініатюри («Подземные ручьи», «Голубое ничто», «Пять разговоров и один случай», «Печка в бане (кафельные пейзажи)» – підрозділ 4.3.). В процесі дослідження поетики творів дисертантка зосереджується на визначенні меж «високої» та масової літератури, риси яких органічно поєднуються в прозі М. Кузміна. Міркування авторки та аналіз художніх текстів переконують в тому, що белетризацію творів можна вважати стилістичним прийомом, застосованим письменником для увиразнення передпостмодерністської гри з читачем – дисертанткою виявлені і глибоко осмислені характеристики поетики як високої (широкий інтертекст (у т. ч. автоінтертекст), іронія, трансформація й незвичайне поєднання жанрів, значущість деталей, зашифровані натяки й відсилання до творів і явищ світової культури й фактів біографії автора, проблематика, пов'язана з питаннями любові й творчості), так і масової літератури в творах М. Кузміна (захопливий динамічний сюжет, шаблонні персонажі, знайомі сюжетні ситуації). Тому погоджуємось з дисертанткою в тому, що, поєднуючи інтелектуальне і масове, «в такий спосіб М. Кузмін грав з читачем, створюючи своєрідну літературну шараду, розгадати яку могла тільки уважна публіка з вибагливим естетичним смаком» (с. 212). Такий підхід до дослідження малої прози письменника вбачається доцільним і перспективним.

Робота Є.О. Полякової логічно вибудована, теоретичні положення ретельно осмислені і розкриті в глибокому системному аналізі творів М. Кузміна. Зміст роботи повною мірою демонструє майстерність володіння літературознавчим термінологічним апаратом та філологічну ерудицію авторки, чия дисертація є першим в українському літературознавстві комплексним дослідженням малої прози М. Кузміна. Мету роботи досягнуто – визначені і обґрунтовані ті принципи поетики, які об'єднують твори малої прози М. Кузміна, що дозволяють розглядати їх як літературно-естетичну цілісність і визначають перспективи їх дослідження в контексті сучасної постмодерністської літератури.

Але визнаючи вагомість наукового добутку Євгенії Олегівни, теоретичне і практичне значення її дисертації для подальшого розвитку цього напрямку дослідження, вважаємо необхідним зробити такі зауваження / запитання:

1. У підрозділі 2.4, присвяченому специфіці поетики новел, стилізованих під прозу сентименталізму, доцільно було б розширити їх аналіз і висновки. Зокрема, при аналізі новели «Из записок Тивуртия Пенцля», поза сферою уваги дисертантки залишився явно виражений інфантильний дискурс, який у сукупності з іншими аспектами поетики цього твору і фактами біографії письменника дозволяє розширити уявлення про світосприйняття М. Кузміна і своєрідність його художнього світу.

2. У своїй роботі Є. О. Полякова неодноразово звертає увагу на колористичну гаму новел М. Кузміна. Чи простежується певна закономірність в цій сфері його поетики? Чи можна говорити про переважання деяких кольорів у малій прозі письменника і про оригінальну авторську символіку? Чи однаково вона проявляється у всіх його творах?

3. У дисертації відзначаються автоінтертекстуальні зв'язки між малою прозою М. Кузміна та його повістями і лірикою, а про зв'язки з його драматургією нічого не сказано. Чи пов'язано це з недостатньою увагою до

цього аспекту дослідження або зіставлення малої прози М. Кузміна з його драматургією дійсно не є актуальним і доцільним?

4. Одним із завдань дослідження було уточнення місця і значення творчості М. Кузміна в контексті «Срібного століття». Є.О. Полякова в достатній мірі проаналізувала в цьому аспекті стилізовані новели, казки і фрагментарну прозу письменника. Однак для більш повного вирішення цього завдання в майбутньому було б доцільно зіставити новели письменника такого типу з белетристичними творами інших авторів цього періоду.

Підкреслимо, що висловлені зауваження не зменшують вагомості наукового доробку Євгенії Олегівни Полякової, який є самостійним, завершеним ґрунтовним дослідженням.

Зміст дисертації розкритий у дев'яти публікаціях, з яких 5 опубліковані в українських наукових фахових виданнях, 1 – у періодичному науковому виданні держави-члена ЄС, 1 – у зарубіжному фаховому виданні, 2 – у матеріалах наукових конференцій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Все вищезначене дає підстави для висновку: дисертація Євгенії Олегівни Полякової «Поетика малої прози М. Кузміна» виконана на належному науковому та методологічному рівні, має вагоме теоретичне та практичне значення для розвитку філологічної науки і відповідає вимогам п. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167», а її авторка, безперечно, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 – Філологія.

Доктор філологічних наук, професор
кафедри англійської філології та перекладу
проректор з наукової діяльності
Університету імені Альфреда Нобеля

Г.А. Степанова

Відучи не дійшов до рдн 12.05.2020
Генеральний секретар університету Іммануїл С. І. Іммануїл